

Titlu: Groapa comună

Autor: Philip Ó Ceallaigh

Locul publicării: Decât o Revistă

Data publicării: 01.03.2013

Şapou: Un grup de istorici a început să dezgroape acea parte a istoriei noastre pe care încă preferăm să o ascundem.

Traducere de Alina Purcaru

Vasile Enache are 87 de ani. Are părul complet alb și e orb. Dar stă drept pe băncuța îngustă, cu spatele la perete și pe măsură ce povestește cum a ajuns să fie martor la un masacru petrecut în vara lui 1941, când avea şaişpe ani, ochii lui albaștri iscodesc în jur, ca și cum încă ar vedea. Victimele au fost civili evrei, iar ucigașii, soldați români. Acum doi ani, în octombrie 2010 – atunci încă vedea – a condus un grup de istorici la locul crimei.

Noiembrie e pe sfârșite și suntem acasă la Enache, în satul Cuza Vodă. În fața lui, cu un reportofon în mână, e Adrian Cioflâncă, istoricul care a condus echipa care a excavat groapa, singura de acest fel deschisă în România după 1945.

Periferia Iașului e dincolo de dealuri, la doar cinci kilometri de Cuza Vodă. Dar călătoria noastră la Cuza Vodă, pe un drum întortocheat și înfundat, prin ceața rece de noiembrie, a fost ca o călătorie în timp. Aici apa se scoate din fântâni, din curțile caselor mărunte sau de pe marginea drumului, iar WC-ul e o coșmelie de lemn, în fundul curții. Pâlcuri de găște coboară, împleticindu-se, spre un râuleț mocirlos, peste o pajiște jumulită. Alunecările de teren au mușcat din coastele dealurilor.

Enache stă lângă o sobă de cărămidă. E construită în perete, tencuită și văruiată pe margini. Asta e camera de iarnă; tavanul e atât de jos că trebuie să te apleci când intri, iar ferestrele sunt mici, strâmbе. Stau pe băncuță, la dreapta lui Enache. Pe pat, care se întinde pe toată lățimea camerei, stă nevasta lui Enache. Sunt căsătoriți de 68 de ani. Au avut cinci copii. Mai trăiesc doi. În dreptul ușii – nu mai e loc să stai jos – e fiica lui Enache, Paraschiva, o femeie vioaie și veselă, cam la cincizeci de ani. Are ochii albaștri și strălucitori ai tatălui ei.

„Nea’ Enache, am terminat de excavat”, zice tare Adrian Cioflâncă, aplecându-se către el. Enache nu mai aude bine de la o vreme.

„I-ați găsit?”

„Au fost înhumați în Iași, e și un monument.”

Enache dă din cap și pare că a dispărut în el însuși o clipă.

„Câți?”

„Treisase.”

„Treisase? Erau mult mai mulți de atât. Erau o sută și ceva.”

„Am deschis doar o groapă.”

Cioflâncă știe povestea lui Enache mai bine ca oricine, dar speră că repovestirea va scoate la iveală încă un detaliu, încă un indiciu despre acest eveniment mic, dar parte dintr-unul dintre cele mai teribile masacre din timpul războiului – pogromul de la Iași.

„Nea' Enache, cât era ceasul când v-au luat soldații? Era dimineața?”

„Dimineața, la vreo zece.”

Și începe să povestească din nou cum, către sfârșitul lunii iunie, 1941, pe când păștea vacile la marginea pădurii Vulturi, la câțiva kilometri de casă, a fost ridicat de soldații români. Germania și aliații ei, printre care și România, declaraseră război Uniunii Sovietice. Soldații escortau o coloană de aproximativ o sută de prizonieri evrei, și au suspectat, greșit, că Enache ar fi fost și el evreu. Sau se poate au vrut să-i dea o lecție pentru că-l găsiseră gură-cască într-o zonă militarizată. L-au dus în pădure, într-un luminiș. Doi soldați l-au ținut și a văzut cum civilii au fost forțați să-și sape propriile morminte. Erau trei gropi. Cei care aveau haine mai bune au fost puși să se dezbrace și lucrurile au fost strânse într-o grămadă lângă groapă. Civilii au fost grupați câte zece în rând, puși să stea cu spatele la soldați și cu picioarele bălăngănindu-se în groapă. Comandantul a cerut voluntari, să se ocupe de execuție. Voluntarii au ieșit în față.

Cioflâncă îl întrerupe:

„Comandantul, vă amintiți ceva despre el? Ce grad avea?”

„Un căpitan”, răspunde Enache după o pauză, „Nu știu cum îl chema.”

Apoi civilii au fost împușcați din spate, de la o distanță de aproximativ trei metri. Patru prizonieri au fost puși să aranjeze cadavrele în groapă, să încapă cât mai mulți, apoi al doilea grup a fost aliniat, cu fața către morți și împușcat. Din ce spune Enache, nu e foarte clar de câte ori s-a întâmplat asta. Povestește cum câțiva au încercat să scape, dar n-au reușit. Zona era încercuită complet de soldați.

„Era o femeie jîdancă, cu un copil mititel în brațe: «lasă-mă domnule, nu am făcut nimic, lasă-mă domnule să cresc copilul ăsta, hai, vă rog frumos!» ... Și de-odată numai o voce, măi, măi, măi ...cu copilul în brațe...toți la rând. Au împușcat-o și pe dânsa.”

„Da”, confirmă Cioflâncă, „am găsit copii”.

O vreme, nimeni nu scate o vorbă. Bătrâna doamnă Enache își trece o mână peste față, mormăie ceva ce nu reușesc să înțeleg.

„Eu puteam să fiu mort acum. Îți dai seama cum e să stai cu spatele la ei și cu fața la groapă, să știi că sunt cu pușca în spatele tău? Când îi vedeam cum vin evreii în groapă... am rămas trăsniț, nici nu mai puteam vorbi. Iar femeia aceea.... săraca femeie, bocea de a trosniț pamântul. Și cu copilul în brațe, bang!, au tras și i-au omorât. Dar și oamenii de acolo boceau, era un răcnet acolo... Vai de capul lor!”

Cei patru barbați au acoperit cu pământ cadavrele. Două gropi au fost umplute în felul ăsta. Apoi bărbații au fost aliniați cu fața către a treia groapă și executați. Soldații i-au îngropat.

Enache a fost adus în sat. Vecinii au depus mărturie că e creștin, din același sat cu ei și a fost eliberat.

„Când mă duceam cu vacile nu mai treceam pe acolo”, spune Enache. „Nu puteam să mă mai uit acolo cum stau ei în pământ fără niciun rost, fără o viață.”

***

Ce a văzut Vasile Enache în iunie 1941 a fost doar unul dintre evenimentele din timpul măcelului care a durat câteva zile și în urma căruia au murit peste 10.000 de evrei din Iași și împrejurimi. Pogromul de la Iași marchează începutul exterminării evreilor în teritoriile ocupate de Germania nazistă și de aliații ei. A fost începutul Holocaustului.

Demonizarea minorității evreiești din România a fost un proces intens și de durată. În 1919, la presiuni externe, România a acordat cetățenie evreilor, devenind ultima țară din Europa care a acordat acest drept populației evreiești. În 1938 a retras cetățenia celor 750.000 de evrei (a treia populație de evrei din Europa, după Polonia și Uniunea Sovietică), iar impunerea unei legislații antisemite a fost la fel de feroce ca în Germania nazistă. Fragilele instituții politice românești se prăbușeau, un proces accelerat de forța cu care puterea germană se consolida pe continent.

Ciopârțirea Europei de Est a fost negociată sub protocolul secret al pactului Ribbentrop-Molotov, încheiat în 1938 între Hitler și Stalin. La sfârșitul lui iunie, 1940, România a primit un ultimatum din partea Uniunii Sovietice pentru a ceda teritoriile dintre Prut și Nistru și i s-a acordat trei zile pentru a-și retrage trupele. Retragerea a fost haotică, cu rușii care înaintau în noile teritorii chiar dacă armata română se dădea peste cap să nu le stea în cale. Umilită,

armata română a găsit în scurt timp un țap ispășitor: populația civilă evreiască a fost prezentată ca o a cincea coloană comunistă. Prea puțin a contat că civilii evrei nu erau înarmați și că fuseseră la fel de luați prin surprindere de evenimente ca și armata română. Mai târziu, zvonuri colportate despre evrei care ar fi insultat și atacat soldați români în retragere au fost exploatate de propaganda de stat. Vechea poveste despre cât a avut de suferit națiunea română de pe urma evreilor se cupla acum cu convingerea hitleristă potrivit căreia comunismul a fost un complot evreiesc.

Acest amestec toxic de idei noi și vechi a avut consecințe imediate pentru evreii aflați în calea retragerii armatei române. Primul masacru a avut loc în localitatea Mihoreni, în ținutul Dorohoi și este descris în *Cartea neagră*, de Matatias Carp (o referință obligatorie în bibliografia despre Holocaust). La ordinul maiorului Goilav, „sunt arestați și torturați de către soldați Shloime Weiner, fiul său Usher Weiner, fiicele sale Roza Weiner și Fani Zekler (aceasta ținând în brațe un copil de doi ani). Au fost toți conduși în pădurea Tureatca, unde a mai fost găsit cizmarul șchiop Moscovici cu soția și doi copii, precum și soția unui Isac Moscovici, cu două fetițe. Toți au fost aliniați în fața unei gropi și împușcați. Arestat mai târziu, Isac Moscovici a fost bătut cu atâta cruzime încât, trimis la spitalul din Dorohoi, a murit pe drum. A doua zi, la cele 13 prime victime – printre care și cinci copii – aveau să se adauge altele. La 30 iunie 1940 niște militari din regimentul 16 Dorobanți, comandați de maiorul Valeriu Carp, împușcă în satul Ciudei din nordul Bucovinei opt persoane: Moise Sachter, dr. Conrad Kreis, frații Hessman, Herman Gross cu soția, fiica și un nepoțel. Doctorul Kreis a fost torturat cu deosebire sălbăticie, trupul său fiind literalmente tăiat în bucăți.”

O poziție foarte vulnerabilă au avut-o evreii înrolați în armata română. În cartea lui Radu Ioanid, *Evreii sub regimul Antonescu*, este povestit un episod petrecut pe 2 iulie, 1940: „frizerul Leon Cohn din București, chemat sub drapel la regimentul 29 infanterie, a plecat spre Dorohoi. La Văculești, el a fost aruncat din tren împreună cu alți trei camarazi. A fost îngropat de țărani români lângă linia ferată”.

Cele douăsprezece luni scurse între momentul pierderii teritoriilor din est și atacul germano-român asupra Uniunii Sovietice, Operațiunea Barbarossa, a fost o perioadă de teroare pentru evreii din România și se știe că 600 de persoane au fost ucise în toată țara. Cu poliția și armata implicate la ordinea zilei în atacuri, furturi și torturi, în mod sigur multe astfel de incidente s-au petrecut fără să fi fost consemnate nicăieri. Atacurile au fost caracterizate de un grad extrem de cruzime. Pe lângă cazurile în care erau aruncați din tren – metodă „curentă ca practică în Moldova în perioada de care ne ocupăm”, după cum povestește Radu Ioanid – există mărturii despre oameni care au fost îngropați de vii sau torturați înainte de a fi executați. Trupurile erau dezmembrate sau eviscerate, iar cadavrele mutilate erau de multe ori lăsate la vedere, în locuri publice.

În septembrie 1940, România a devenit stat național legionar, o alianță între mișcarea Garda de Fier și Armata Română sub generalul Ion Antonescu, iar în noiembrie, s-a aliat oficial cu puterile Axei. Întensificarea măsurilor antisemite a inclus o politică de „românizare” accelerată, cu scopul de a elimina influența evreiască din sfera de profesioniști, din viața publică și din

economie. În unele cazuri, evreii au fost deposedați de proprietăți prin mijloace cvasilegale. Cel mai adesea au fost victime ale hoției și jafurilor, într-o atmosferă de intimidare și anarhie. La o întâlnire a Consiliului de Miniștri, Antonescu însuși și-a exprimat nemulțumirea în legătură cu modul în care mergea procesul de „românizare”: „Se duc [Legionarii] la prăvăliile jidaniilor și iau fondul de comerț, distrugând astfel comerțul și creditul. În această situație, ne vom pomeni peste două luni cu o catastrofă economică. Fabricile nu mai trimit materiale fabricate pentru că jidanii care au prăvălii nu mai cumpără marfa”.

La acea vreme, România era pe locul cinci în lume între țările producătoare de petrol și pe primul loc în Europa, în afara Uniunii Sovietice. În ianuarie 1941, după ce planurile pentru Operațiunea Barbarossa fuseseră deja trasate în Berlin, Germania conta pe acest flux de petrol pentru propriul război, în est. Garda de Fier era aproape de nazism, ca ideologie, dar Hitler avea rezerve în privința mișcării, ținând cont de potențialul ei de a destabiliza România din punct de vedere politic și economic. Când s-au întâlnit pe 14 ianuarie în Germania, Hitler i-a spus lui Antonescu: „Trebuie să te debarasezi de ei [Legionarii]: există în fiecare mișcare militanți fanatici care își închipuie că, distrugând totul, își fac datoria... acești oameni trebuie împedicați să facă rău”.

Tensiunile dintre Legiune și Antonescu s-au accentuat la întoarcerea sa în România. Pe 20 ianuarie, Legiunea a pus la cale o revoltă în București, în încercarea de a smulge puterea din mâinile lui Antonescu. În ziarul legionar, *Cuvântul*, într-un articol de deschidere cu titlul „Cum a fost organizat complotul iudeo-masonic” se ajunge la următoarele afirmații: „Dacă e vorba de tras cu arma, să nu facem țintă unii cu alții; avem, știți bine, în cine să tragem”. Casele și prăvăliile evreiești din București au fost atacate și sinagogile distruse. Evreii au fost arestați în timpul raziilor, bătuți, torturați și 120 dintre ei, omorâți. Cadavrele a 13 evrei omorâți într-un abator au fost atârinate în cârlige pentru carne sub inscripția: „carne cușer”.

Dar pogromul din București, înăbușit de armată în 48 de ore, a părut o perturbare minoră în comparație cu ce avea să se petreacă la Iași în zilele care au urmat declarării războiului împotriva Uniunii Sovietice, pe 22 iunie.

Iași, cel mai mare oraș al României de la granița cu Uniunea Sovietică, avea pe atunci o populație care depășea cu puțin 100.000 de locuitori, dintre care mai mult de o treime erau evrei. Pogromul din 28-29 iunie a fost consecința directă a unui ordin dat de Antonescu în ajunul declarației de război, acela de a „curăța” zonele rurale dintre Siret și Prut prin mutarea tuturor evreilor cu vârste cuprinse între 18 și 60 de ani într-un lagăr de concentrare din interiorul țării (Ordinul 4.147 din 21 iunie, 1941). Deportarea urma să fie terminată în 48 de ore. Familiile celor deportați urmau să fie mutate în orașe. Cu o săptămână înainte de începerea pogromului, populația evreiască din Iași a fost copleșită de refugiați.

Ordinul oficial de deportare a devenit în curând irelevant în contextul unor instrucțiuni mai generale primite de poliție și armată, prin care li se cerea să „curețe” frontul de evrei.

Chiar dacă unii dintre evrei au ajuns în lagăr, mult mai mulți au fost pur și simplu executați și e greu de crezut că relocarea a o sută de mii de oameni adunați de pe o rază de 20.000 de kilometri pătrați a fost vreodată luată în calcul cu adevărat. Cu toate că autoritățile plănuiseră atacul împotriva Uniunii Sovietice de multe luni, foarte puține mijloace de transport fuseseră alocate pentru a duce la capăt deportarea. Nici poliția și nici armata n-au știut exact cum să procedeze, sau ce reprezentat al statului era responsabil cu operațiunea. Pe 30 iunie în jur de 4.400 de oameni din Iași au fost urcați în vagoane destinate transportului de mărfuri și de vite, vagoane care s-au târât zile întregi prin arșița verii între gări de provincie pe drumul către lagărul de concentrare. Mai mult de 2.700 au murit sufocați sau deshidratați. (Pe multe dintre vagoane erau mâzgălite slogane de genul „Jidani comuniști”.)

Panica și paranoia și-au avut și ele rolul lor, exacerbate de prezența în Iași a elementelor legionare – legionarii erau folosiți de serviciile secrete române ca agitatori – care au răspândit zvonuri cum că evreii ar fi trimis semnale aviației sovietice sau că ar pune la cale atacuri împotriva Armatei Române. Dezinformarea s-a extins până în Capitală; scriitorul Mihail Sebastian notează în jurnalul său, pe data de 24 iunie, despre cum apăruseră posterele de propaganda pe pereți și în vitrinele magazinelor. Unul, sub titlul „Cine sunt stăpânii bolșevismului” reprezintă „un jidan în caftan roșu, perciuni, tichie, barbă, ținând într-o mână o seceră și într-alta un ciocan. Ascunși sub pulpana lui, trei soldați sovietici. Mi se spune că afișele au fost lipite de sergenți de poliție”.

Multe dintre victimele pogromului de la Iași au murit în casele lor sau pe străzi. Sute, sau chiar mii – rapoartele variază și e imposibil de știut – au fost executați de polițiștii români și de soldații germani în curtea Chesturii de poliție din Iași, unde fuseseră convocați sub pretextul că li se dau acte care să le garanteze în continuare libertatea. Omorul din curtea Chesturii a durat ore în șir.

În absența unui plan pentru înmormântarea atâtor victime, cadavrele au zăcut zile pe străzile Iașului. Trupurile au fost aruncate în gropi comune, abandonate la groapa de gunoi sau azvârlite în râu.

Surse contemporane apreciază un număr de victime undeva între 3.200 și 8.000, dar istorici mai noi tind să vorbească despre cifre cuprinse între 10.000 și 14.000 de morți. Confuzia legată de ceea ce s-a petrecut în Iași e parțial cauzată de dezinformarea orchestrată de stat, la vremea respectivă. Pe 30 iunie, ziarele bucureștene au publicat un comunicat guvernamental care spunea că cinci sute de „iudeo-masoni” fuseseră executați la Iași pentru că ar fi complotat și ajutat niște parașutiști sovietici. În câteva săptămâni, adevărul despre masacru a ajuns în București, iar *Jurnalul* lui Sebastian conține referințe la masacru, la trenurile morții și la măcelul din curtea Chesturii de poliție. Cu toate acestea, în absența unei discuții reale despre acea perioadă, cea care a avut o viață mai lungă a fost povestea trădării evreiești.

Caracterul semi-organizat al omorurilor e un alt motiv pentru faptul că nu există surse care să ne dea un număr exact al victimelor. Unitățile românești responsabile cu misiunea de „curățire” a frontului au masacrat civili într-un mod mai mult sau mai puțin spontan, în absența unor

instrucțiuni detaliate „de sus”. Majoritatea masacrelor au fost duse la îndeplinire de unități mici, care nu au emis ordine scrise din rațiuni de secretizare, așa că nu a rămas nici un document care să dovedească ceea ce au făcut. Pe de altă parte, masacrele făcute de germani au fost evenimente ordonate, planificate, adesea făcute după ce victimele erau înregistrate și încarcerate în ghetouri. (Conceptul de lagăre de exterminare a început să fie pus în practică de germani abia în 1942, ca o metodă mai eficientă și mai puțin costisitoare decât execuțiile în masă prin împușcare). Știm că 33.771 de oameni au fost împușcați de trupele germane la periferia Kievului în ultimele două zile din septembrie 1941, dar marja de eroare în cazul masacrului de la Iași e de ordinul miilor.

Un raport emis de o unitate SS staționată în România, din iulie 1941, la doar câteva săptămâni de la pogromul de la Iași, deplânge neglijența românilor: „Românii acționează împotriva evreilor fără niciun plan preconcept. Nimeni n-ar avea nimic de spus în privința execuțiilor foarte numeroase de evrei, dacă pregătirea lor tehnică, precum și modalitatea de a le efectua n-ar fi insuficiente. Românii lasă persoanele executate acolo unde se prăbușesc, fără a le îngropa. Einsatzkommando a îndemnat poliția română să pocezeze cu mai multă ordine din acest punct de vedere”.

***

Dacă mai rămăsese vreo urmă de îndoială asupra faptului că evreilor li se declarase război, un comunicat oficial, publicat în toate ziarele din București pe data de 2 iulie 1941, avea să o spulbere: „În ultimele zile au fost cazuri când elemente străine de neam și dușmane intereselor noastre au tras focuri contra soldaților germani și români. Orice încercare de repetare a acestor mișești agresiuni va fi reprimată fără cruțare. Pentru fiecare ostaș german sau român vor fi executați 50 iudeo-comuniști”.

Peste 300.000 de evrei români aveau să moară în Holocaust. Pe lângă asta, mai mult de 100.000 de evrei din Uniunea Sovietică aveau să moară în Transnistria, zona din Ucraina aflată sub administrație românească în timpul războiului. Dar comunismul românesc, la fel de naționalist pe cât fusese de socialist, a evitat să menționeze genocidul comis în numele națiunii. Orice ar fi putut complica povestea destinului național al României, sau ar fi făcut această narațiune mai puțin elegantă, a fost omis. Chiar și în anii '90 cursurile de istorie din școli și universități se terminau în 1940, odată cu izbucnirea războiului. După ce socialismul a fost oficial aruncat la canal, rezidurile naționalismului au rămas.

Pe istoricul Adrian Cioflâncă l-am întâlnit prima dată în toamna lui 2012, după ce auzisem despre activitatea lui legată de excavarea gropii comune din pădurea Vulturi. La 38 de ani, este unul dintre istoricii români din noua generație și cercetător la Institutul de Istorie A.D. Xenopol (parte din Academia Română). Am fost curios să știu când a aflat prima dată despre pogromul

de la Iași. Mi-a povestit cum, adolescent fiind, a auzit o poveste despre un incident petrecut în oraș, când soldații români s-au răzbunat pe niște evrei care îi atacaseră – o versiune a evenimentelor deloc diferită de cea oferită la vremea respectivă de regimul Antonescu.

„Am studiat istorie la Iași, în anii '90 și niciodată nu am învățat despre pogromul din oraș”, mi-a povestit Cioflâncă. „În anii '90, în general, istoria contemporană era privită ca un tabu, ca ceva care nu poate fi cercetat cum trebuie. Și predominau istoricii naționaliști, influențați de istoricii de partid din anii '60, '70, '80, care scriseseră niște cărți ideologice. N-aveai de unde să afli despre război. Nu am aflat despre pogrom până acum zece ani, pe vremea când lucram la un ziar din Iași, unde a apărut o serie de relatări ale martorilor.”

Discuția noastră s-a desfășurat în biroul lui Cioflâncă, la sediul CNSAS (Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității), al cărui membru este. Arhiva CNSAS este una dintre arhivele pe care Cioflâncă le-a folosit pentru a începe misiunea laborioasă de a construi o bază de date a victimelor pogromului de la Iași.

„Momentan avem aproape 4.000 de nume ale persoanelor care au fost fără urmă de îndoială victime ale pogromului”, spune Cioflâncă. „Dar evreii au fost aduși la Iași din alte zone și nu putem trage concluzii bazându-ne pe amintirile localnicilor sau pe statisticile locale. Au fost nenumărați oameni care au ajuns în Iași și nimeni nu mai știe ce s-a ales de ei. Problema e acutizată de atitudinea statului, care până de curând a făcut totul pentru a ignora subiectul. În anii '40 -'50, regimul comunist a intentat procese criminale de război și susținătorilor dictaturii fasciste, dar problema a fost ocolită prin asociere cu politica generală de represiune practică de comuniști împotriva adversarilor ideologici. Și în orice caz, Holocaustul a fost un subiect tabu pentru regimul comunist, până în 1989. Dar avem muni de dosare din timpul proceselor, cu fapte exacte: cineva a omorât cinci evrei, altcineva o mie. Toate lucrurile astea nu sunt cunoscute nici măcar azi. În manuale nu se găsește aproape nimic, este un subiect dificil pentru statul român.”

Apropierea intrării României în Uniunea Europeană a presat politicienii să găsească o formă sau alta de recunoaștere a rolului jucat de România în timpul Holocaustului. În 2004, politicienii de vârf ai țării au participat pentru prima dată la ceremonii de comemorare, în București a fost ridicat un monument în memoria victimelor Holocaustului și a fost fondat Institutul Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, sub patronajul Ministerului Culturii. De când România a intrat în Uniunea Europeană, Holocaustul a ajuns să fie tratat în manuale. Însă numai în cadrul materiilor opționale. Elevii încă pot să treacă prin școală fără să audă că din 1941 și până în 1945 au fost uciși peste 300.000 de evrei români.

În primăvara lui 2010, Institutul „Elie Wiesel” l-a desemnat pe Adrian Cioflâncă (din 2005, ține cursuri de masterat despre istoria evreilor și evreistică la Universitatea A. I. Cuza, din Iași) să alcătuiască o istorie orală a câtorva sate de la nord de Iași, din comuna Popricani, între care și Cuza Vodă. Se spera ca, punând cap la cap amintirile oamenilor cu probele disparate din dosare, să poată localiza cel puțin una dintre gropile comune nemarcate despre care se spunea că ar fi în acea zonă.

Sătenii i-au oferit lui Cioflâncă informații neașteptat de detaliate. Oameni mai în vârstă din Popricani i-au povestit despre grupuri de 20, până la 80 de evrei pe care, în vara lui 1941, timp de câteva săptămâni, i-au văzut trecând pe drum, încolonați și escortați de soldați români. Uneori localnicii recunoscuseră prizonieri – vecini evrei din satele învecinate, sau oameni pe care-i știau din Iași – și își aminteau că civilii fuseseră duși în pădurea Vulturi sau în alte păduri. Auziseră țipete și răpăitul automatelor. Un bărbat din zonă, Ștefan Clim din satul Carlig fusese însărcinat de armată să vândă hainele victimelor, și a fost văzut ducându-le cu căruța. (Oamenii cred că Clim a murit în spital, în 1945). După război, când pădurile au fost demilitarizate, sătenii au dat peste morminte. Un loc din pădurea Vulturi, dintr-o vale micuță, valea Climoaiei, era cunoscut între localnici ca „groapa jidanilor”, iar o investigație preliminară a istoricilor din Iași a indicat faptul că pământul fusese răscolit. Când Cioflâncă i-a întrebat pe localnici de ce nu au vorbit nicodată despre gropile din păduri, i s-a răspuns că nu i-a întrebat nimeni nicodată nimic.

Din septembrie 1945, de când s-a excavat o groapă comună la trei kilometri de Vulturi – într-un loc numit Stânca Roznovanu – n-a mai existat niciun efort din partea autorităților române de a identifica sau de a investiga locurile unde s-au comis masacre în timpul războiului. Din gropile de la Stânca Roznovanu au fost recuperate 311 cadavre. Documentele militare au înregistrat uciderea a 40 de oameni. „Ceea ce ne-a prevenit că documentele nu sunt probe ultime în nicio investigație serioasă”, spune Cioflâncă.

Vulturi a avut o semnificație aparte pentru că execuțiile în masă la care s-au referit oamenii nu au putut fi coroborate cu niciun document. A fost o șansă, oricât de mică sau de simbolică ar părea, de a aduce la lumină evenimente pe care tăcerea oficială le-a îngropat.

„Ce știm e că același regiment implicat în masacrul de la Stânca Roznovanu și în altele din zonă – Regimentul 6, Vânători – a avut jurisdicție și asupra pădurii Vulturi”, povestește Cioflâncă. „A fost o unitate de elită, cu misiunea de a «curăța» zona din spatele frontului.”

„Groapa jidanilor” din Vulturi nu ar fi putut fi ușor de găsit fără ajutorul localnicilor. Pădurea Vulturi poate fi traversată la pas în mai puțin de o oră, dar se întinde peste un șir de văi mici, dinspre care pornesc viroage și ridicături de pământ încă și mai mici, care arată toate la fel pentru un ne-localnic. Teritoriul a fost militarizat în timpul războiului și o vreme a fost linia frontului. Se vede că în anumite locuri s-a săpat și în altele s-au ridicat dâmburi, iar un test cu detectorul de metale a indicat zone cu o concentrație mare de cartușe folosite și alte tipuri de muniție. Apoi s-a aflat că un martor ocular al omorurilor de la „groapa jidanilor” trăiește în Cuza Vodă.

Într-o zi rece de toamnă, în 2010, Adrian Cioflâncă, însoțit de arheologul Neculai Bolohan a ajuns acasă la Vasile Enache. I-au explicat că voiau să le confirme că acela era locul unde avusese loc masacrul înainte de a începe excavarea. Enache era confuz.

„Ce-i aia cercetare arheologică? Ce-i aia istoric?”, a întrebat.

Vasile Enache e un om simplu. A trait toată viața în Cuza Vodă și niciodată n-a călătorit prea departe de casă. Și-a trăit cea mai mare parte din viață sub una dintre cele mai represive și mai paranoide dictaturi comuniste. Nimeni nu l-a întrebat despre masacrul la care a fost martor. Dacă „autoritățile” nu s-au interesat, înseamnă că au avut un motiv. Așa că nu înțelegea de ce, după atâția ani, cineva voia să-l conducă înapoi în pădurea Vulturi, și să indice locul unde văzuse cum fuseseră împușcați oameni.

Neliniștit, dar și sub presiunea de a se supune oaspeților de la oraș, bătrânul s-a urcat în jeepul străinilor.

Liziera pădurii Vulturi e la mai puțin de doi kilometri de gospodăria lui Vasile Enache, dacă o tai peste câmpuri și treci dealurile. Dar pe șosea, e un ocolș de opt kilometri, iar ultima parte e un drum forestier abrupt și desfundat care pe umezeală se face și mai rău.

„Am rămas blocați în mocirlă, își amintește Cioflâncă. Începuse să plouă și eram îmbrăcați în pelerine de ploaie foarte viu colorate, una roșie, una galbenă. Și părea așa, un echipament de forțe speciale, era ca-n filme. Ne-am dat jos din jeep și ne-a rugat să ne întoarcem cu spatele, să facă pipi. Și când ne-am întors cu spatele, a luat-o la fugă, prin pădure. De ce fugeam după el, strigând «Stai, dom'le, n-o să se întâmple nimic!», de-aia fugea mai tare, țipând «Nu mă omorâți, lăsați-mă-n pace!» Dacă ar fi apărut cineva și ne-ar fi văzut fugărind bietul bătrân .... A trebuit să-l lăsăm să plece.”

Enache s-a întors acasă pe jos, peste câmpuri.

„Nu înțelesese, nici atunci și nici mai târziu ce căutam acolo”, explică Cioflâncă. „Noi suntem evrei care vor răzbunare, cam asta era explicația lui.”

Cercetătorii au lăsat să treacă câteva zile înainte să îl abordeze din nou pe Enache. De data asta s-au dus însoțiți de un om de-al locului și după ce au vorbit cu fiica lui, Paraschiva, care a reușit să-l convingă că cercetătorii nu-i voiau răul. Tot Paraschiva i-a sfătuit pe cercetători să meargă în fața lui Enache când se vor duce să vadă locul.

„Ne-am apropiat foarte încet”, povestește Cioflâncă, „iar el a arătat înspre locul unde un studiu prealabil indicase deja că s-ar afla mormântul.”

„În Valea Climoaiei au găsit acum groapa, știu”, îi spunea Enache unui journalist local, la ceva vreme, când deja începuseră săpăturile. „Și ar vrea să îi scoată cineva de acolo, doar că acum numai ciolanele îs de ei. Poate că cei care trăiesc au rude, neamuri, oameni dragi printre cei aruncați acolo. M-am dus, totuși, a doua oară în pădure, ca să le arăt locul. Am mers cu un om de la Cîrlig. Ca să fiu sigur că nimeni nu ne face nimic.”

***

Odată ce Enache a confirmat localizarea mormântului, pe 27 octombrie 2010 Institutul Wiesel, care a demarat cercetările, i-a avizat pe Cioflâncă și pe echipa de la Universitatea din Iași să înceapă să excaveze. Parchetul a fost anunțat în aceeași zi. Cu un martor în viață al masacrului, Vulturi avea, în mod straniu, statutul ambiguu de loc al crimei și sit arheologic.

Inițial, autoritățile nu au manifestat niciun interes. I-au instruit pe cercetători să pună orice fel de rămășiță umană în saci de plastic și să-i anunțe când au terminat. „Ceea ce a fost foarte bine”, spune Cioflâncă, pentru că în felul ăsta am putut să muncim fără presiuni din partea presei și a autorităților. Din momentul în care ar fi intrat în scenă, clar ar fi coordonat toată activitatea. Și am mai avut un răgaz, până când am realizat că ajunseserăm de la trei cranii, câte descoperiserăm în prima zi, la șaisprezece, moment în care ne-am dat seama că prin sat începuse să se afle, așa că nu mai puteam să ținem povestea secretă. Atunci am decis să dăm drumul informației în mod controlat.”

Pe 5 noiembrie, Parchetul și și presa au fost anunțate.

Printre schelete erau și unele de copii. Au fost descoperite resturi de haine și obiecte personale – nasturi, o cataramă de curea, talpa unui pantof de damă, ceasul unei femei. Muniția găsită aparținuse Armatei Române și fusese fabricată între anii 1939 și 1940. Chiar și fără mărturia lui Enache, toate indiciile vorbeau despre uciderea unor civili de către o unitate a Armatei Române. În ciuda acestor dovezi, prim-procurorul Parchetului de pe lângă Tribunalul Iași, Cornelia Prisăcariu, a făcut următoarea declarație:

„Aș vrea să subliniez că în acest moment nu știm dacă este vorba de populație civilă sau soldați din Armata Română. De asemenea, este posibil să fie trupuri ale soldaților ruși sau germani. În zonă, a fost linia frontului în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial. În acest moment nu putem afirma că avem de-a face cu populație evreiască, și nici nu putem comenta opiniile cum că acolo se află într-adevăr evrei. Opiniile enunțate până în prezent referitor la aceste rămășițe nu au un suport științific. Declarațiile martorilor trebuie coroborate și cu probe științifice. În cazul de față avem de-a face cu amintiri din timpul copilăriei, despre fapte petrecute în urmă cu 60 - 70 de ani”.

Adrian Cioflâncă plasează declarația prim-procurorului în contextul unei tradiții de confuzie a oficialilor români, asta în cazul în care nu e vorba de-a dreptul de o negare fățișă a Holocaustului. În ciuda declarațiilor prim-procurorului, evidența implicării Armatei Române în omor a determinat preluarea imediată a cazului de către Parchetul militar. Autoritățile militare au permis ca o parte din membrii echipei inițiale de cercetători să continue lucrul iar aceștia le-au pus la dispoziție dovezi din documente și arhive, care să explice contextul crimei.

Excavarea a continuat încă două săptămâni, sub presiunea de a termina înainte să vină iarna. Un grup de rabini a protestat argumentând că tulburarea rămășițelor victimelor venea în

contradicție cu tradiția evreiască. Dar situl devenise locul unei investigații criminalistice și asta a prevalat în fața obiecțiilor de ordin religios.

Până la sfârșitul lui noiembrie, toate scheletele fuseseră scose din groapă și puse în saci de plastic. Au fost și câțiva saci cu oase „neatribuite”. Analizele de laborator au arătat că rămășițele proveneau de la 36 de indivizi: doisprezece copii, nouă femei și cincisprezece bărbați. Cea mai vârstnică victimă avea probabil în jur de 80 de ani. Cea mai tânără era un copil care nu avea mai mult de trei ani.

„În pădurea Vulturi sunt cel puțin două gropi comune, din ce povestesc martorii”, spune Cioflâncă. „Timpul și banii au fost o problemă, și momentan am obținut acceptul de a investiga doar una dintre ele. Mai este un mormânt în același luminiș. Și mai sunt și alte gropi comune, asta e sigur. Avem informații că mai există una în pădure la Stânca Roznovanu și încă una în pădurea Ciric.”

Reexaminarea documentelor perioadei oferă indicii despre mai multe locuri unde au avut loc masacre, împrăștiate în toată țara.

„Chiar zilele astea”, povestește Cioflâncă, „am văzut dosarele unor soldați români arestați și condamnați pentru crime de război, mulți dintre ei din regimentul pe care l-am incriminat în cazul masacrului de la Vulturi, Regimentul 6 Vânători”. „Avem documentele de punere sub acuzare a 55 de prizonieri români care au fost trimiși înapoi în țară din Uniunea Sovietică. Astfel de documente sunt foarte prețioase pentru istorici, pentru că ele arată că au existat numeroase masacre de acest tip, de mici dimensiuni – adică în care au murit zeci sau sute de oameni – de care nu am știut niciodată. Abia acum aflăm că au fost oameni arestați și condamnați la ani grei de închisoare pentru aceste crime.”

***

Oricât de importantă ar fi fost pentru cei care au încercat să reconstruiască filmul evenimentelor din vara anului 1941, cercetarea unei gropi comune nu avea să schimbe radical percepția generală formată în zeci de ani de negare a Holocaustului.

Pe 4 aprilie 2011, rămășițele victimelor masacrului din pădurea Vulturi au fost reînhumate în cimitirul evreiesc din Iași.

Unsprezece luni mai târziu, pe 5 mai 2012, Dan Șova, un tânăr prezentabil, de 39 de ani, la vremea aceea purtător de cuvânt al Partidului Social Democrat dădea un interviu pe unul dintre posturile naționale de televiziune: „Pe teritoriul României niciun evreu nu a avut de suferit și asta i s-a datorat lui Antonescu. La Iași au murit 24 de cetățeni români de origine evreiască, care

au fost omorâți de către armata germană...din nefericire. (...) La masacrul de la Iași n-au participat români. Țsta este un lucru lămurit istoric.”

De profesie avocat, Dan Șova are, de asemenea, o licență în istorie acordată de Universitatea București în 2011. A doua zi, Victor Ponta, președintele PSD, a anunțat că l-a eliberat de responsabilitățile ce-i reveneau în calitate de purtător de cuvânt al partidului, și că va ispăși pentru „gafa enormă” pe care a comis-o plecând într-o vizită de trei zile la Muzeul Holocaustului din Washington.

În prima sa intervenție publică de după momentul „gafei”, Șova și-a exprimat regretul că spusele lui au fost „înțelese greșit”. Nu intenționase să nege existența Holocaustului, ce vruse să spună era doar că românii n-au vrut niciodată să se întâmple așa ceva, iar tot ce s-a petrecut a fost din cauză că țara fost obligată să se alieze cu Germania nazistă.

Șova nu părea să-și dea seama că, afirmând că nu există nicio legătură între România și Holocaust, practic relua ceea ce susținuse prima dată. Dar în scurt timp, tânărului politician i-a devenit limpede că o poziție echivocă i-ar șubrezi cariera într-un partid care își prețuiește oportunitățile de imagine în UE. În următorul discurs public, inclusiv într-o scrisoare deschisă adresată ambasadorului Israelului la București, a reușit să spună ce trebuie. Spre meritul lui, de atunci nu a încetat să-și ceară scuze.

Spre sfârșitul lui 2012, când am început să documentez masacrul de la Iași și săpăturile de la Vulturi, l-am contactat pe istoricul român Radu Ioanid, autorul unei cărți de absolută referință pentru Holocaustul din România, *Evreii sub regimul Antonescu*. Stabilit în Washington DC, conduce Departamentul Internațional de Arhive la Muzeul Memoriei Holocaustului (Holocaust Memorial Museum). Prin Muzeul Holocaustului, din 2002 Ioanid a tot făcut presiuni pentru ca gropile comune din jurul Iașului să fie identificate și cercetate, iar prin Institutul Wiesel a depus eforturi pentru a alcătui echipa care a condus excavarea din 2010, de la Vulturi. Ioanid a venit în România într-o scurtă vizită și eram nerăbdător să-l întâlnesc, și ca să vorbesc cu el despre Vulturi, și ca să văd dacă Șova chiar a făcut vizita educativă la Washington.

Ioanid mi-a povestit că a primit un telefon de la Victor Ponta: „Ponta m-a sunat. M-a întrebat dacă îl primesc pe Șova. I-am spus că oricine poate vizita muzeul și că nu are nevoie de permisiune specială. Așa că a venit pentru trei zile. Am trimis pe cineva să-l ghideze prin arhive, și în special în secțiunea cu fotografii și documente despre pogromul de la Iași. După ce a terminat, am stat de vorbă în biroul meu și l-am întrebat cum de a ajuns să facă o astfel de afirmație năucitoare. Mi-a zis ceva despre cum a învățat istoria de la Buzatu”.

Gheorghe Buzatu, un istoric oficial din perioada comunistă, a continuat să țină cursuri, să scrie și să publice și după căderea lui Ceaușescu și chiar a fost ales senator de Iași, între 2000 și 2004, din partea partidului România Mare. În calitate de istoric, Buzatu, 74 de ani, și-l ia ca autoritate academică, din care și citează, pe David Irving, negaționistul britanic al Holocaustului. Până în 2004, când apropierea intrării României în UE a generat din partea statului prima recunoaștere

oficială a faptului că România a fost implicat în Holocaust, Buzatu n-a fost marginalizat în cercurile academice din țară.

La câteva luni de la excursia lui Șova la Washington, PSD a ajuns la guvernare. Victor Ponta a fost desemnat prim-ministru și l-a numit pe Dan Șova ministru pentru relația cu Parlamentul.

Când l-am întrebat despre vizita lui Șova la Washington, Ioanid a ridicat din umeri: „A făcut o greșeală și a recunoscut-o. Nu cred că trebuie să fii hăituit pentru o greșeală”. Chiar s-a căit cu adevărat, am întrebat, sau doar a făcut ce trebuia făcut? „E politician”, a răspuns Ioanid. „O să vedem cu timpul”.

Când m-am uitat mai târziu pe blogul lui, pe politician l-am găsit. De Ziua națională de Comemorare a Holocaustului (9 octombrie) ministrul Șova a postat ceva ce sună ca o pastişă copy-paste-uită a ceea ce figurile publice spun în astfel de ocazii („...marea tragedie a Holocaustului...datoria noastră față de memoria celor care au pierit...că așa ceva nu va mai fi niciodată posibil”). Șova a continuat prin a-și declara implicarea într-un număr de inițiative „prin care să transmitem tinerelor generații lecția de istorie pe care noi nu am putut să o învățăm când am fost în școală și este absolut obligatorie pentru o țară civilizată”.

Ministrul Șova nu a explicat cum se face că, la 22 de ani de la căderea comunismului, practic toată viața lui de adult, nu a auzit de Holocaustul din România. Sau de pogromul de la Iași, eveniment care marchează începutul omorurilor în masă ale evreilor într-o Europă controlată de fasciști. E păcat. Pentru că explicația lui ne-ar putea spune ceva despre România de azi. Ne-ar putea spune câte ceva despre naționalismul românesc virulent, care a precedat comunismul, a înflorit în timpul lui și i-a supraviețuit. Dar așa, am aflat doar cât e de ușor să sari de la poziția de negaționist al Holocaustului, într-un fotoliu de ministru. În doar câteva luni.

***

În noiembrie 2012, am luat un tren din București, orașul în care locuiesc, către Iași, unde urma să mă întâlnesc cu Cioflâncă pentru a-l vizita pe Vasile Enache, în Cuza Vodă. Am ajuns cu puțin înainte de miezul nopții și am mers către hotel, pe străzi aproape pustii.

A doua zi m-am plimbat prin împrejurimi încercând să-mi fac o idee despre orașul pe care-l știam mai mult din cărți. Iași a fost capitala principatului Moldovei, iar când acesta s-a unit cu Țara Românească, în 1859, a împărțit cu Bucureștiul statutul de capitală a noii entități. Până să devină Bucureștiul singura capitală, după formarea statului român în 1862, Iașii i-a fost rival din punct de vedere al dimensiunilor și al prestigiului cultural. Ceva din vechiul Iași se mai vede

și astăzi, mai ales în arhitectura impunătoare, precum cea a Palatului Culturii, în foarte frumoasa biserică „Trei Ierarhi” și în clădirea Universității. Probabil din cauza ecourilor acestui trecut măreț, orașul apare astăzi pipernicit, secătuit, de parcă n-ar fi suficientă energie umană care să însuflețească ce-a rămas. În primele decenii de după război s-au ridicat cartiere noi, dar fără nicio bază solidă și de când a căzut comunismul, populația orașului a scăzut cam cu un sfert. Iașiul e acum un oraș inactiv, de provincie. Amplasarea pe hartă a orașului nu l-a ajutat deloc să-și revină după prăbușirea comunismului: e situat în estul deprimant al țării, lângă granița cu fosta Uniune Sovietică, în vremuri în care afacerile se fac clar cu Vestul.

Nu am putut să nu mă gândesc la proporția din populația orașului reprezentată de evrei în 1941. Evreii din Iași, populație urbană care construia și căuta oportunități pentru comerț, trebuie să fi avut conexiuni cu orașele din Polonia, cu țările din fostele teritorii ale Imperiului Habsburgic și dincolo de ele. În această parte a Europei e imposibil să vorbești despre dezvoltarea orașelor și a instituțiilor urbanității sau despre înflorirea comerțului și a artelor fără să vorbești despre evrei. Populația evreiască a fost parte din tot ceea ce a unit Europa odată, înainte ca civilizația să se întoarcă împotriva sieși, într-un mod criminal, și să distrugă însuși țesutul din care era făcută.

Nimic n-a mai rămas din viața comunității evreiești din Iași. E ca și cum n-ar fi existat niciodată. Dacă ești interesat în mod special, poți să cercetezi urmele; zidurile tăcute ale mării sinagogi, sau micul monument care marchează locul unde odată a fost un teatru în idiș (primul din lume). Pe lângă faptul că a fost unul dintre centrele evreiești cele mai importante din România, Iașiul a fost și cuibul celor mai violente mișcări antisemite, incluzând, fatalmente, și Mișcarea Legionară. Când te gândești la decăderea Iașului, se poate argumenta că orașul a avut o istorie nefastă. La fel de ușor se poate argumenta și că Iașiul a făcut tot ce i-a stat în puteri pentru a se autodistruge, iar asta s-a întâmplat în câteva zile pline de sânge, de la începutul verii din 1941.

Cu o zi înainte să ajung în Cuza Vodă și să aud povestea lui Vasile Enache, am fost în cimitirul evreiesc din Iași. E pe un deal, la marginea orașului și cum urci către porțile lui, vezi cum se întinde Iașiul. Când m-am apropiat de intrare, a apărut o haită de câini care lătrau și-și arătau colții. Mă înconjuraseră și păreau din ce în ce mai periculoși, când a apărut o bătrână din ghereta de lângă poartă și i-a gonit. I-am spus că am venit să văd monumentul dedicat celor care au murit în pădurea Vulturi. Mi-a arătat în ce direcție e, mormăind ceva despre o donație. Nu aveam o kippa, nici ea n-avea să-mi împrumute una, dar nu părea s-o deranjeze că nu respectăm ritualul. Mi-am lăsat gluga pe cap și am mers către monument, cu opt sau zece câini după noi. „Nu mușcă”, mi-a zis femeia iritată de nervozitatea mea. „Aici nu avem paznic. Ei își fac treaba.”

Monumentul e o placă mare de marmură neagră. Inscripția spune că marchează locul de veci unde au fost reînnumerate victimele regimului lui Antonescu și precizează locul și luna morții. Pe pământ, în fața plăcii funerare e o lespede lungă cu un șir de 36 de pietre identice, așezate orizontal peste ea, una pentru fiecare victimă anonimă. Niciuna nu a putut fi identificată, nici măcar nu s-a putut stabili dacă erau din Iași sau din vreun orașel ori sat din vecinătate.

Monumentul dedicat victimelor masacrului de la Vulturi este lângă un mormânt comun mai vechi, cu un monument ridicat în memoria victimelor pogromului de la Iași. Șirul de pietre funerare din fața monumentului e simbolic – și acești morți sunt anonimi.

Pe 20 iunie 1941, cu o săptămână înainte de începerea pogromului, șeful unei echipe de muncă forțată formată din 110 evrei tineri, a primit ordin să înceapă urgent săpăturile la două gropi în cimitirul evreiesc. Pe 26 iunie, gropile erau gata și măsurau 30, respectiv 15 metri lungime fiecare, doi metri lățime și doi adâncime. Cel puțin 254 dintre victimele execuției în masă de pe 29 iunie, din curtea Chesturii, au fost îngropate aici. Trupurile au fost transportate în două camioane și în 24 de căruțe, în două zile. Morți și muribunzi au fost îngropați împreună.

Tot plimbându-mă să citesc inscripțiile, m-am îndepărtat de bătrână. Haita s-a hotărât să atace, sărind spre mine peste pietrele funerare. Printre lătrături și mârăituri, câinele cel mai mare a reușit să doboare o lumânare din suportul ei. De pe soclul pietrei funerare, lumânarea s-a rostogolit în iarbă, la picioarele mele. Bătrâna a venit în fugă și a strigat la câini. Am luat lumânarea și am pus-o la loc. Prin crăpăturile monumentului creșteau buruieni și puiți de copaci și dincolo de el se întindea Iașiul.

Un șir de stegulețe ale Israelului împodobeau monumentul, ca la o paradă. Fluturau în aerul rece. Vin mulți din Israel să viziteze cimitirul?, am întrebat-o pe bătrână. „Da, vara. Acum nu e sezon”.

Nu, nu era sezonul și ne-am îndreptat spre ieșire, trecând pe lângă pietre vechi de mormânt, cu inscripții în ebraică, prin cimitirul care își întindea spre deal aleile năpădite de iarbă. Aș fi vrut să mă plimb singur prin el, dar era imposibil. Apăruseră și mai mulți câini. Să tot fi fost douăzeci.

„Ce le dați să mănânce?”, am întrebat-o pe femeie.

A ridicat din umeri. „Orice. Ce am. Oase.”

Am ajuns la poartă. Printre morminte se vedeau cotețe încropite din bucăți de placaj. I-am dat femeii niște bani.

***

Scurta noastră vizită la Vasile Enache se apropie de sfârșit. Și-a spus încă o dată povestea. Adrian Cioflâncă a mai câștigat ceva informații noi. Mai târziu, Cioflâncă avea să-mi spună că are o idee despre identitatea comandantului din fruntea unității din pădurea Vulturi, că ar putea fi un anume Căpitan Stih, care fusese implicat în alte omoruri în zonă.

Peste tot pe unde te uiți prin satele de pe-aici sunt morminte necunoscute. Unele adăpostesc un singur cadavru, altele sute. Sunt pe dealuri și prin păduri. Unele dintre ele au fost repede uitate, criminalii și martorii au dispărut care încotro, de locul crimei nu s-a mai știut sau nu s-a mai vorbit nimic. În alte locuri, întreaga comunitate știe, iar bătrânii pot să-ți povestească ce-au văzut. Dar nimeni nu i-a întrebat niciodată nimic și în curând va fi prea târziu să-i mai întrebe cineva ceva.

Discuția curge mai departe. Enache se plânge că Paraschiva nu-l lasă să bea vin decât joia și duminica.

„E pentru sănătatea ta, tată. Știi că iei medicamente.”

„La vârsta mea, mai e un pic și mă duc”, mormăie supărat.

Nu glumește. Chiar îi e dor de un păhărel.

„Dar când mi-o suna ceasul, nu de la băutură!”

Paraschiva stă la București, la opt ore de mers cu trenul. Acolo are propria familie, dar stă periodic câteva luni aici, în sat, să aibă grijă de părinții bătrâni. Când e ea în București, o înlocuiește sora, care a rămas în Cuza Vodă.

Cioflâncă îi face o poză lui Enache și bătrînul tresare la bliț. Ochii lui încă disting lumina de întuneric. Când ne ridicăm să plecăm, Cioflâncă îl roagă pe Enache să iasă un pic să-i facem o poză afară, cât mai e un pic de lumină. Enache cunoaște fiecare cotlon din gospodărie și n-are nevoie să fie ajutat.

Casa are un pridvor de lemn care se întinde cât ține peretele. E o gospodărie tradițională, o casă din chirpici, tencuită și dată cu var. Enache stă calm în pridvor și se lasă fotografiat, mai întâi singur și apoi cu Adrian Cioflâncă. Apoi ne spune la revedere, ne face cu mâna și intră în casă. Paraschiva ne conduce până la poartă. Nu mai contenim să-l laudăm pe bătrân. Memoria lui, luciditatea, puterea care i-a rămas. Adrian și cu mine ne urcăm în mașină și, pe același drum mocirlos și întortocheat, ne întoarcem la Iași.